

AD FONTES

Studia in honorem
OLEH KUPCHYNS'KYI
septuagenario dedicata

Volumen II

KYIV – LVIV
2004

ДО ДЖЕРЕЛ

Збірник наукових праць на пошану
ОЛЕГА КУПЧИНСЬКОГО
з нагоди його 70-річчя

Том II

КИЇВ—ЛЬВІВ

2004

ББК 72.3 Г
255
УДК 082.2

Видання підготовлене з участю:

*Наукового товариства ім. Шевченка
Львівського національного університету ім. І. Франка
Національного університету „Києво-Могилянська академія“
Українського Вільного Університету у Мюнхені
Інституту української археографії та джерелознавства
ім М. Грушевського НАН України*

Редакційна колегія:

Ігор ГИРИЧ, Ярослав ГРИЦАК,
Микола КРИКУН, Леонід РУДНИЦЬКИЙ, Наталія ЯКОВЕНКО

Збірник видано завдяки фінансовій підтримці
Ганни та Володимира РАКІВ

з 0503020902 Без оголошення
2004

ISBN 966-02-32-32-2
ISBN 966-02-32-34-9 (Т. 2)

© **Редакційна колегія:**
Ігор Гирич, Ярослав Грицак,
Микола Крикун,
Леонід Рудницький,
Наталія Яковенко

Частина третя

ІСТОРИЧНЕ ТА ФІЛОЛОГІЧНЕ
ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО.
ІСТОРІОГРАФІЯ. ПЕРСОНАЛІЇ

Ярослав ФЕДОРУК

Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. Грушевського НАН України (Київ, Україна)

ЗАПОРОЗЬКИЙ ПИСАР ЯНЧА БЕГЕР І ВИПЛАТА КОЗАЦЬКОГО ЖОЛДУ В ЕПОХУ СТЕФАНА БАТОРІЯ. 1578—1583 РОКИ

1937 р. завдяки старанням співробітника Національного музею у Львові Євгена-Юлія Пеленського музей поповнив фонди своїх рукописних збірок оригінальним документом, датованим 21 вересня 1580 р., за підписом писаря низових козаків Януша Бегера*. Це квит на одержання писарем 6772 злотих для виплати жолду реєстровим козакам під час Великолуцької кампанії польсько-московської війни 1579—1581 рр.

Треба зазначити, що фонди Національного музею, за поодинокими винятками, не піддавалися глибокому вивченню істориками часів козаччини, особливо її найранішого періоду. Власне, епоха 1578—1583 рр., коли Стефан Баторій намагався організувати свавільні ватаги низовиків у реєстрові роти на службу Речі Посполитої, є певним етапом на шляху формування козаччини як суспільного стану, що в пізніших десятиліттях часто брав на себе роль виразника інтересів цілого україно-руського народу в боротьбі за свої національні й соціально-політичні права.

Документ Янчі Бегера є важливим під оглядом одразу кількох чинників: по-перше, його зміст інформує про механізм виплати грошей реєстровим козакам у 1580 р.; по-друге, він є важливим штрихом до біографії самого Бегера — загадкової й досі маловивченої постаті, яка, хоч і займала в ієрархії козацького війська Стефана Баторія третє місце після гетьмана Михайла Вишневецького і „поручика“ низовців Яна Оришовського, однак нечасто потрапляла в поле зору спеціальних досліджень¹. Доволі показовим є той факт, що за весь час наукового вивчення епохи Стефана Баторія, починаючи від польських публікацій документів 1820—1830-х рр., досі не видано, наскільки вдалося встановити, жодного листа за підписом Янчі Бегера (коротку інформацію про два регести листів Бегера за травень 1583 р. подано у коментарях до листа

* У джерелах трапляється багато варіантів написання його імени й прізвища. Деякі з них див.: Ioanni (Jancsi, Janczy) Begier, János Bengyeri, Janczy Bengier, Jancsi Kozako, Ianczi (Yanczi) Wengier, Janczy Bagier, Joanni Begiel,— і в цьому документі: Januss Beger, Ianus Beggier (sic!).

¹ Єдиним істориком, який ще наприкінці XIX ст. зібрав короткі відомості про Янчу Бегера, був Андрій Стороженко. Див.: Стороженко А. Свод данных о Яне Орышовском, запорожском гетмане времен Стефана Батория // Киевская Старина.— 1897.— Т. LVI.— С. 142—143.

Януша Збаразького²); по-третє, цей документ — дуже добре збережений оригінал з особистим підписом козацького писаря, підтвердженим його власною шляхетською печаткою, воскове зображення на якій також дійшло до нас дуже виразним. Як відомо, ще І. Крип'якевич на початку ХХ ст., підсумовуючи свою археографічну працю над збірником джерел до історії козаччини за 1531—1632 рр., писав: „Оригіналів [з того часу] знайшлося розмірно небагато [...]; більшість — се копії з XVII в., а частина з XVIII і XIX в.“³ Власне, під час архівних пошуків І. Крип'якевича в Національному музеї, цей документ залишився непоміченим ученим і не був залучений у науковий обіг⁴.

* * *

З іменем Янчі Бегера пов'язана проблема виплати козацького жолду в роки першого за панування Стефана Баторія реєстру запорозьких козаків (низовців, за тодішньою термінологією). Основними джерелами до його біографії цього періоду є скарбові книги Речі Посполитої, видані друком спочатку А. Павінським, а пізніше, з особливим наголосом на угорське військо, А. Вересом і В. Франкноєм⁵.

З походження Янча Бегер угорець. Невідомо, правда, як він опинився в Україні у середовищі наближених до короля слуг: у джерелах він згадується як королівський коморник або покойовий (*cubicularius*). А. Стороженко припускає, що він один із тих, хто прийшов з Угорщини або Семигороду до Польщі та був прийнятий до королівського двору після елекції Стефана Баторія королем⁶. Однак це лише гіпотетичне твердження. В Україні й до Баторія жили шляхетські родини, що свого часу переселилися з Угорщини, серед яких, ймовірно, були також і Бегери⁷. Приймавши королівську корону і привівши з собою у Польщу багато угорців, Баторій у своїй діяльності міг би робити великі розрахунки ще й на тих людей, які вже раніше переселилися на територію Корони Польської або Великого князівства Литовського, призвичаїлися до місцевого життя, але ще не втратили своєї угорської ідентичності.

До цього можна додати, що Бегер міг знати руську мову. Наприклад, угорські видавці скарбових книг подають нотатки, що в їхньому розпорядженні були як його „польські розписки“, так і „руські“, себто розпи-

² Archiwum Jana Zamojskiego kanclerza i hetmana wielkiego koronnego.— Warszawa, 1913.— Т. III: 1582—1584.— Док. 783 (прим. 2).

³ Крип'якевич І. Вступне слово до т. I „Матеріалів“ // Жерела до історії України-Руси.— Львів, 1908.— Т. VIII.— С. IX.

⁴ Див., наприклад, його статтю, що зберігається у рукописі, „Козацькі печатки у збірках Національного музею у Львові“ (Домашній архів І. Крип'якевича, папка № 181), у якій, крім державних печаток, починаючи від Ігната Василевича (1596), автор аналізував ще деякі приватні. Цей документ Янчі Бегера виявив Ігор Скочиляс під час пошуків візитацій Львівської єпархії XVIII ст.

⁵ Źródła dziejowe.— Warszawa, 1881.— Т. IX: Księgi podskarbińskie z czasów Stefana Batorego / Wyd. A. Pawiński.— Cz. 1.— 222 s.; Cz. 2.— 314 s.; Fontes rerum hungaricarum.— Budapest, 1918.— Т. III: Rationes curiae Stephani Báthory regis Poloniae historiam Hungariae et Transylvaniae illustrantes (1576—1586) / Ed. A. Veres, V. Franknoi.— 312 p.

⁶ Стороженко А. Свод данных о Яне Орышовском, запорожском гетмане... — С. 142.

⁷ Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна).— К., 1993.— С. 241.

ски польською і руською мовами⁸. І хоч у канцелярській практиці того часу було правилом, що документи писали писарі, а не ті, хто їх підписував, усе ж таки його підписи під кириличними документами — це промовистий факт. Крім того, Янча відіграв роль у формуванні козащини 1578—1583 рр. своєю належністю до уряду запорозького писаря: спочатку сам їздив на Січ вербувати низовців на королівську службу, пізніше виконував відповідальну функцію зв'язкового між реєстровцями і королем, обороняючи інтереси козаків, зокрема у виплаті жолду, і, врешті, заслужив на довір'я сіроми, щоб у 1583 р. очолити великий похід на османські провінції. Аби взяти цю козацьку стихію в руки, керувати нею, потрібно було перейнятися її способом життя і зуміти влитися у це середовище. Для порівняння наведемо приклад шляхтича Яна Ожельського, який у серпні—вересні 1583 р., виконуючи доручення Стефана Баторія під час вербування 600 козаків на Січі для нового реєстру, зіткнувся з такими несподіваними труднощами, що ледве зміг з ними впоратися: „[...] король послав мене до Черкас, [...] наказав, аби [...] 600 найкращих низовців приєднати до війська Речі Посполитої [...]. Це [...] вдалося мені зробити з великою працею і мозолями [...] Низовці, призвичаєні до розбоїв, живучи без уряду й зверхника, довго трималися сумнівної надії на здобич, ніж певного жолду”⁹.

Перша згадка про Янчу Бегера на службі у Стефана Баторія датується тим самим роком, що й обрання семигородського князя королем Польсько-Литовської держави (1576). Янча отримав 22 злотих 20 грошів дорожніх витрат, аби провести до кордонів королівства дипломатичну місію (незрозуміло, чию — турецьку чи татарську)¹⁰. На жаль, скарбові книги видатків не завжди фіксують точну дату отримання грошей, тому іноді важко достеменно встановити час і місце події. Але згадки про торунський сейм у попередніх текстах дають змогу припустити, що Бегер супроводжував якихось гінців, що приїжджали до Баторія у Торунь або верталися проїздом через це місто (як, наприклад, кримський посол з Марієнбурга) восени, себто у жовтні або листопаді¹¹.

Загалом треба відзначити, що в пізніших роках Стефан Баторій часто користувався службою Янчі Бегера у дипломатичних відносинах саме з південними сусідами Речі Посполитої. Це свідчить про той рівень довір'я, що був у короля до цього слуги, адже вирішення турецько-молдавсько-татарських проблем у міжнародній політиці Стефана Баторія вели-

⁸ *Fontes rerum hungaricarum*.— Т. III.— Р. 168—169 (див. прим. 71, 74 — цитати нота-ток упорядників). За переклад угорських текстів автор висловлює щире подяку докторові філологічних наук членові-кореспондентові НАН України Василеві Німчуку і Олені Тарнай.

⁹ *Zbiór pamiętnik6w do dziej6w polskich* / Wyd. W. S. Broel-Plater.— Warszawa, 1859.— Т. IV.— S. 114.

¹⁰ *Fontes rerum hungaricarum*.— Т. III.— Р. 23: „*Distributa pecuniarum in provisionem et expeditionem muneribus nuntiorum extraneorum ad Suam M^{tem} Regiam in legationibus adventantium* [курсив автора]. Ioanni Begier cum eodem [Sulimano] praecursore ad fines regni eunti, dati in expensas itineris tal. 20 facit fl. 22/20”. Досі першою згадкою про Янчу вважався червень 1578 р. А загалом це угорське видання джерел епохи 70—80-х років XVI ст. ще належно не оцінене українськими і польськими істориками.

¹¹ У цей час до Торуня справді з'їхалося багато гінців з Перекопа, Білгорода, Криму, було також і турецьке посольство. Див.: *Źródła dziejowe*.— Т. IX.— Cz. 1.— S. 62, 85, 93—94; *Fontes rerum hungaricarum*.— Т. III.— Р. 18; *Dopierała K. Stosunki dyplomatyczne Polski z Turcją za Stefana Batorego*.— Warszawa, 1986.— S. 40, 42—44.

кою мірою визначало його успіхи у майбутній війні з Москвою. Ще у ХІХ ст. дослідники наголошували на цьому напрямку діяльності короля, а його поїздки на Русь, до Львова, 1578 р. пов'язували саме з бажанням забезпечити мир на південних кордонах перед початком Полоцької кампанії¹². Козаки, які перебували у степах поза контролем уряду, своїми походами у Молдавію і в кримські землі завдавали клопотів польсько-литовському урядові у його мирних переговорах у Стамбулі й Бахчисараї. Самі українські старости, чії території піддавалися безнастанним татарським набігам, підтримували козацькі походи на кримські провінції: „[...] не новина й не дивина татарам,— писав до канцлера Михайло Вишневецький,— і по кілька разів на тиждень бувати під замком українним [...]”¹³. Одним із заходів короля у цей час для зміцнення українсько-польського пограниччя було встановлення залог у прикордонних містах, зокрема в Кам'янці, збільшення квартальної плати залогам Київського, Брацлавського, Подільського і Волинського воєводств¹⁴.

Проблема ця давно відома в науці й більшою чи меншою мірою вивчена в історіографії, де основні питання першої половини 1578 р.— року, коли була складена ординація Стефана Баторія для низового війська,— акцентуються на квітневих розпорядженнях короля київському воєводі виступити в похід проти козаків і приборкати їхню сваволю, або на червневій події у Львові, що мала сильний розголос не лише в козацькому середовищі, але й у шляхетському,— ідеться про страту Івана Підкови. За цей період є нотатка про посольство Янчі Бегера в Перекопську орду у червні 1578 р.¹⁵ Цікаво відзначити, що воєвода Костянтин Острозький у квітні мав іти походом на Низ унаслідок своїх домовленостей саме з перекопським царем¹⁶. Отже, ця тема могла бути одним з предметів обговорення у посольстві Янчі Бегера до перекопських татар.

Баторій покладав на Янчу великі надії у справі організації козацького реєстру, метою формування якого була не стільки оборона татарського пограниччя, скільки організоване залучення козаччини до війни з московським царем, що на той час була вже неминучою. Тому й платню реєстровим козакам визначено вищу, ніж у попередньому реєстрі,— доки мала тривати московська війна. „А потім [козаки] будуть мати те, що мали за світлої пам'яті Сигізмунда Августа [...]”,— написано у постанові Стефана Баторія з низовцями 16 вересня 1578 р.¹⁷

¹² Zakrzewski W. Stefan Batory. Przegląd historyi jego panowania i program dalszych nad nią badań.— Kraków, 1887.— S. 103.

¹³ Archiwum Jana Zamojskiego...— Warszawa, 1904.— Т. I: 1553—1579.— S. 314.— Dok. 301 (лист від 8 квітня 1579 р.); Akta historyczne do panowania Stefana Batorego króla polskiego od 3 marca 1578 do 18 kwietnia 1579 r. / Wyd. J. Janicki // Biblioteka Ordynacji Krasińskich. Muzeum Konstantego Świdzińskiego.— Warszawa, 1881.— Т. V—VI.— Dok. 25 (універсал Стефана Баторія до українних старост, 4 квітня 1578 р.).

¹⁴ Pamiętniki do historyi Stefana króla polskiego czyli korespondencya tego monarchy, oraz zbiór wydanych przez niego urzędzeń / Wyd. E. Raczyński.— Warszawa, 1830.— S. 123, 130.

¹⁵ Źródła dziejowe.— Т. IX.— Cz. 1.— S. 195; Стороженко А. Свод данных о Яне Орышовском, запорожском гетмане...— С. 142 (прим. 2).

¹⁶ Akta historyczne do panowania Stefana Batorego...— Dok. 23 (Стефан Баторій до Костянтина Острозького, 4 квітня 1578 р.); Грушевський М. Історія України-Руси.— К., 1995.— Т. VII.— С. 151, 153—154.

¹⁷ Akta historyczne do panowania Stefana Batorego...— Dok. 160.

Улітку 1578 р. у козацькому середовищі почався організаційний рух, а король на довший час приїхав до Львова. У липні Янча Бегер відправився у Черкаси, щоб зібрати на королівську службу в реєстр 500 чоловік¹⁸. Король пильно стежив за цим посольством і не пропустив нагоди у вересні через Яна Оришовського відправити Янчі ще якісь листи, — ймовірно, з додатковими інструкціями у цій справі¹⁹. У цьому ж місяці Бегер з козацькими представниками приїхав до Львова, де Баторій уклав цитоване вже нами „*Postanowienie z Niżowcy*”²⁰. Разом з Янчею до Львова приїхали представники від козаків на чолі зі старшим Андрієм Лиханським. Ян Оришовський у цей час, як відомо, був у посольстві до прикордонних старост і до воєводи Костянтина у Молдавію.

Сам новопризначений гетьман Михайло Вишневецький (близько 1529—1584), також не залишався осторонь укладання реєстру. І хоч немає даних, що він був присутній у Львові в день присяги козацьких повірених, але в тому самому місяці, у вересні, він, без сумніву, бачився з королем, був у нього на прийомах, про що і Баторій, і підканцлер Боруковський писали Янові Замойському вже з Перемишля по дорозі зі Львова до Кракова: „Король й[ого] м[илість] просить, аби в[аша] м[илість] обов'язково зволив приїхати до Ярослава, як і сам про це пише у листі до в[ашої] м[илості], даючи знати в[ашій] м[илості], що там у найближчий четвер буде відправа п[ана] старости черкаського”²¹. Чомусь дослідники не дуже акцентували увагу на цьому епізоді, але він є дуже показовим для характеристики відповідального ставлення уряду до козацького питання у цей час, коли сам король просить канцлера приїхати до Ярослава спеціально на відпускну авдієнцію черкаського старости.

Янчу Бегера призначили запорозьким писарем, і таким чином він несподівано сам для себе опинився не тільки причетним до організації козацького реєстру, але й став тим урядником, який мав великі впливи на політику козащини — і не тільки реєстрової — у цей період, на тенденції і напрями, що визначали її розвиток²². Власне, дивлячись цілісно на історію козащини останньої чверти XVI — середини XVII ст., бачимо,

¹⁸ *Fontes rerum hungaricarum*. — Т. III. — Р. 49; *Źródła dziejowe*. — Т. IX. — Cz. 1. — S. 198.

¹⁹ *Źródła dziejowe*. — Т. IX. — Cz. 1. — S. 200; Стороженко А. Свод данных о Яне Орышовском, запорожском гетмане... — С. 132 (прим. 2).

²⁰ Література про участь Янчі Бегера у цій справі досить обширна. Див. найголовніші джерела і праці: *Akta historyczne do panowania Stefana Batorego*... — Dok. 160; *Źródła dziejowe*. — Т. IX. — Cz. 1. — S. 216; *Fontes rerum hungaricarum*. — Т. III. — Р. 52; Jarosz W. „*Legenda Batoryńska*”: *Krytyczny szkic z dziejów Zaporozża* // *Kwartalnik Historyczny*. — 1903. — Т. XVII. — S. 602—603; Стороженко А. Свод данных о Яне Орышовском, запорожском гетмане... — С. 129 (прим. 2), 142; його ж. Стефан Баторій и днепровские козаки. — К., 1904. — С. 31, 61, 63, 70; Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. VII. — С. 154—155; Крип'якевич І. Козаччина і Баторієві вольності // *Жерела до історії України-Руси*. — Т. VIII. — С. 33; Кулаковський П. До історії стосунків реєстрових козаків і прикордонних старост у 1578—1583 роках // *Вісник Львівського університету*. Серія історична. — Львів, 1999. — Вип. 34. — С. 407.

²¹ *Archiwum Jana Zamojskiego*... — Т. I. — S. 265. — Dok. 250 (лист Боруковського до Яна Замойського від 29 вересня 1578 р.).

²² Те, що Баторій не мав наперед твердо визначеного рішення щодо кандидатури Янчі Бегера на цю посаду, засвідчує текст „*Postanowienia z Niżowcy*”, складений у вересні у присутності того ж Бегера: „*Pieniądze te będą im dane na pierwszą ćwierć lata z sukнем w Czerkasiech, na dzień ś. Mikołaja blisko przyszły [6 грудня 1578 р. — Я. Ф.]; także potem na każdą ćwierć lata tamże im oddawane będą przez pisarza naszego, którego im naznaczymy*” [тут і далі курсив наш. — Я. Ф.] (*Akta historyczne do panowania Stefana Batorego*... — Dok. 160).

що обов'язки Янчі Бегера у козацькому війську в ділянці зв'язків з урядом у 1578—1583 рр. у загальних рисах чимось нагадують діяльність неофіційно титулованих і загальноновизнаних в урядових колах королівських комісарів у козацьких справах епохи 1640—1650-х рр. Принципова відмінність у цій паралелі є лише в тому, що після періоду козацьких повстань 90-х рр. XVI — 30-х рр. XVII ст., які до основ потрясли українсько-польські відносини того часу і підготували ґрунт для Хмельниччини, королівський комісар у середині XVII ст. ніяк уже не міг належати, навіть неофіційно, до уряду Війська Запорозького. Адже Янча Бегер, як побачимо далі, перебуваючи на посаді писаря низовців у першому реєстрі Стефана Баторія, не припиняв своєї служби королівського покойового, надалі виконував дипломатичні доручення короля, часто був присутній при дворі для перших потреб уряду в посольських місіях під час роботи сеймів і т. ін.

Якщо ж говорити про його посаду писаря у козацькому війську, то найголовнішим обов'язком Янчі Бегера була виплата жолду. Цікаво при цьому відзначити, що сам Баторій при означенні уряду Бегера, маючи вибір, писав про нього не як про свого покойового і слугу, а як про писаря низовців — „Nizoviorum scriba“²³.

Зазначимо, що процедура виплати жолду козакам у 1578—1583 рр. у науці досліджена досить поверхово, і тому в історіографії на цю тему можна знайти багато неточностей. Труднощі полягають у тому, що політична історія тут дуже тісно переплетена з економічною. Уряди шафарів, поборців, постанови сеймів щодо виплати жовнірських кварт у цей період, поборові універсали і т. ін.— вивчення усього цього має безпосередню причетність до історії козащини XVI ст. і до біографії Янчі Бегера. На посаді козацького писаря він став складовою ланкою цілого великого соціального й політичного механізму взаємин уряду Речі Посполитої з низовцями.

Після укладення ординації Стефана Баторія у жовтні 1578 р. починаються останні приготування уряду для найму козаків, чия служба мала початися 6 грудня. Янчу Бегера вже офіційно призначили писарем, а у жовтні—листопаді було видано низку розпоряджень про оплату жолду козакам на початок служби. Спробуємо простежити, як це відбувалося, щоб пізніше ми мали можливість визначити спільні риси у процедурі виплати козацького жолду на початку існування реєстру і в наступних роках.

За жовтень маємо відомість про цілісність того завдання, яке ставилося перед Янчею у його першому досвіді як писаря запорозького війська: для отримання сукна він мав виїхати до Любліна, звідти — до Перемишля, до перемишльського каштеляна Станіслава Дрогойовського, розпорядника прибутками з Руського воєводства, як його названо у документі, а звідти — в Черкаси для виплати грошей 500 низовцям²⁴. За листопад є відомість, що він уже виїхав з Любліна до Перемишля, отримавши на дорогу 25 злотих²⁵.

²³ Archiwum Jana Zamojskiego...— Т. III.— Dok. 783 (Стефан Баторій до Яна Замойського, 9 вересня 1582 р.).

²⁴ Źródła dziejowe.— Т. IX.— Cz. 1.— S. 203; Стороженко А. Свод данных о Яне Орышовском, запорожском гетмане...— С. 143 (прим. 1).

²⁵ Źródła dziejowe.— Т. IX.— Cz. 1.— S. 204.

29 жовтня Стефан Баторій з Кракова видав накази у цій справі, в якій зазначалося, що для оплати служби 500 низовців Янча має взяти 3750 злотих, а на лондонське сукно загальну суму 2142 злотих 15 грошів²⁶. У скарбових книгах, крім того, конкретизовано, що кожен із 500 козаків, які в день св. Миколая мають почати службу, будуть отримувати на рік 15 злотих і 4 аршини сукна²⁷. Таким чином, сума 3750 злотих для 500 запорожців становила рівно половину річного жолду, себто дві кварта — по 7 злотих 15 грошів на кожного запорожця. З цього випливає, що 6 грудня 1578 р., як передбачалося, козакам буде виплачено жолду за дві кварта наперед, про що у жовтні були листи короля до Янчі Бегера, а сам писар у листопаді виїжджав уже з Любліна (з лондонським сукном, очевидно) до Перемишля по гроші. У грудні починалася перша чверть року для виплати грошей кварцяному військові Речі Посполитої. Поборовий універсал Стефана Баторія, виданий на варшавському сеймі на початку січня 1580 р., підтверджував, що поборці мають віддати своїм шафарям побори в такі терміни: „[...] першої чверти року — на останній день лютого, другої — на останній день травня, третьої — на останній день серпня, четвертої — на останній день листопада”²⁸.

Перед тим, як далі аналізувати цю проблему, варто зупинитися кількома штрихами на ролі перемишльського каштеляна, з яким Янча впродовж кількох років мав справу, під час виплати козацького жолду. Станіслав Дрогоївський (перед 1532—1583) був обраний на цю посаду 1574 р. Через чотири роки, якраз у рік прийняття Баторієм козацької ординації, його призначили на сеймі шафарем поборів Київського, Руського, Волинського, Подільського, Белзького і Брацлавського воєводств²⁹. Те саме (за винятком Белзького воєводства) було підтверджено на сеймі у Варшаві наприкінці 1579 — на початку 1580 рр.³⁰ Поборці з цих воєводств мали з'їжджатися до Перемишля і віддавати побори самому С. Дрогоївському або за його відсутності комусь із призначених ним урядників. Також і витрати на потреби Речі Посполитої на території, призначеній до його шафарського уряду, а особливо на оплату грошей кварцяній армії і низовцям, відбувалися у Перемишлі: військові писарі мали їхати до міста по гроші для війська. Цим пояснюються згадки в документах від жовтня і листопада 1578 р., що Янча Бегер їде до Дрогоївського, а звідти — в Черкаси до козаків.

Подібна активність козацького писаря восени 1578 р., що знайшла відображення у джерелах, на відміну від деяких пізніших років, навіть не викликала підозри у дослідників, що у грудні того року він міг і не

²⁶ *Fontes rerum hungaricarum.* — Т. III. — Р. 64; Górski K. *Historia piechoty polskiej.* — Kraków, 1893. — S. 242—243 (прим. 37); Стороженко А. Свод данных о Яне Орышовском, запорожском гетмане... — С. 143 (прим. 1).

²⁷ *Źródła dziejowe.* — Т. IX. — Cz. 2. — S. 209—210. Література на цю тему: Górski K. *Historia piechoty polskiej.* — S. 242 (прим. 37); Jarosz W. „Legenda Batoryńska”: *Krytyczny szkic...* — S. 607; Грушевський М. *Історія України-Руси.* — Т. VII. — С. 154.

²⁸ *Volumina legum.* — Petersburg, 1859. — Т. II: 1550—1609. — S. 204.

²⁹ Drohojowski J. *Kronika Drohojowskich.* — Kraków, 1904. — Cz. I. — S. 42 (детальні відомості до біографії С. Дрогоївського у цій книжці зібрано на с. 39—51). Див. також: Boniecki A. *Herbarz Polski.* — Warszawa, 1902. — Т. V. — S. 23; Paprocki B. *Herby guscerstwa polskiego / Wyd. K. J. Turowski.* — Kraków, 1858. — S. 682.

³⁰ *Volumina legum.* — Т. II. — S. 204.

привезти грошей у Черкаси³¹. Одним із небагатьох винятків тут може бути припущення С. Леп'явка: „Але гроші були затримані в скарбниці, можливо, для того, щоб не платити козакам авансом“³². Ця думка цілком слушна, бо якби Янча отримав гроші від С. Дрогойовського і справді привіз би у Черкаси 3750 злотих та сукно, як це записано у квітах скарбових книг, то козацький жолд був би сплачений до кінця травня 1579 р. Натомість документи перших місяців 1579 р. подають нам цілком іншу картину.

У грудні 1578 р., невдовзі після того, як служба реєстровців уже почалася, Баторій наказав Вишневецькому зібрати своїх козаків. „Також ми до старости нашого черкаського писали,— сказано в наказі,— щоб збирав до себе низовців, яких йому поручили, і якби той неприятель вирушив на наші держави, то хай би робив з ними [козаками] те, що накаже йому потреба Речі Посполитої [...]“³³. Черкаський староста виконав цю волю короля і скільки міг тримав військо біля себе. У відомому листі Михайла Вишневецького до Яна Замойського від 8 квітня 1579 р. згадано, що козаки, згідно з наказом короля, зібралися в Черкасах (пригадаймо вересневе „Postanowienie z Niżowcy“ — гроші за чверть року і сукно мають виплачуватися в Черкасах) і чекали там на жолд. „Писати мені зволиш в.м.м.м. пан,— читаємо в листі,— що король й[ого] м[илість] посилає сюди Янчу, щоб дати гроші низовцям. Отож, не тільки грошей, але і Янчі козаки не могли дочекатися, а я також їх жодною мірою не міг довше тримати. Пішли всі на Низ“³⁴. Знаючи точну суму грошей, яку Бегер мав виплатити на руки козакам за дві кварта вперед у грудні 1578 р., можна сказати на підставі цього листа, що, приїхавши в листопаді з Любліна до Перемишля, писар не був відправлений С. Дрогойовським до Черкас: зійшовся до міста увесь почет людей, пише далі М. Вишневецький, які вже дві кварта служать, „[...] не маючи за це зі скарбу й[ого] к[оролівської] м[илості] нічого, крім п'ятисот злотих, і то левковими талярами. Давалося їм по золоту і по грошу [...], аж я докладав своїми власними грошима“³⁵. Єдиним виходом у тій ситуації для черкаського старости було відправити козаків на Січ, на свій звичний військовий промисел: „Козаки всі мені прирікли й обіцяли нічого не робити понад волю короля й[ого] м[илості], до татар на улуси не ходити; але цьому до кінця вірити не треба, оскільки це люди своєвільні“,— дописує М. Вишневецький, дошукуючись причин такої ситуації у недбальстві королівських посланців, себто у недбальстві Янчі Бегера³⁶.

Усе це відбувалося на тлі козацького неспокою на українсько-молдавському пограниччі. Після вересневої ординації 1578 р. восени того ж

³¹ Див., наприклад: Крип'якевич І. Козаччина і Баторієві вольності.— С. 34; Jagosz W. „Legenda Batoryańska“: Krytyczny szkic...— S. 606—607.

³² Леп'явко С. Українське козацтво у міжнародних відносинах (1561—1591).— Чернівці, 1999.— С. 90. Однак автор тут має на увазі платню не за півроку, як було насправді, а за рік.

³³ Acta historica res gestas Poloniae illustrantia.— Kraków, 1887.— Т. XI: Sprawy wojenne króla Stefana Batorego. Dyaryjusze, relacje, listy i akta z lat 1576—1586 / Wyd. I. Polkowski.— S. 152—Dok. CVII (лист Баторія до маршалка коронного від 22 грудня 1578 р.).

³⁴ Archiwum Jana Zamojskiego...— Т. I.— S. 315.— Dok. 301.

³⁵ Там само.— S. 316.

³⁶ Там само.— S. 315: „[...] ale znalazz prze niedbalosc poslancow Krola J[ego] M[ości] abo nie wiem zaczym ynnym ta rozprawa kozacka omieszkała [...]“

року низовці організували два походи у Молдавію: один на чолі з отаманом Лукіяном, а одразу за ним — на чолі з молдавським претендентом Костянтином Лакустою. „[...] трудно було вимагати лояльності і порядку від козаків, — коментує М. Грушевський ці події, — коли саме правительство не здобувало ся на ніякий порядок в своїх відносинах до козаків і обов'язках, які брало на себе в заміну за свої жадання послууху і спокою”³⁷.

Проте не все було так однозначно, як видається на перший погляд. Кварцяне військо, що не отримало жолду за останню чверть 1578 р. (а може, й більше), розбрелося зі своїх гарнізонів для розбоїв у пошуках компенсації за відсутність королівської платні: „[...] жодного покарання [жовніри] не мали над собою, ані дисципліни”, — писалося у січні 1579 р. в інструкції Баторія для обозного Станіслава Красицького, посла до надвірного гетьмана, ротмістрів і всього війська³⁸. Ця інструкція передає реальний стан речей, з яким уряд зіткнувся під час вирішення оплати кварцяного жолду у грудні 1578 — лютому 1579 рр., себто під час першої кварти року. „Оскільки заслужені гроші так важко доходять [до жовнірів], — читаємо далі, — то й[ого] к[оролівська] м[илість] немало сумує разом з ними з цього приводу, бо сам добре знає, що жовнірові завжди потрібно його жолду [...] Але оскільки в нас, у Польщі, ледь не всі справи йдуть у проволоку, тож і це пішло, хоч часто король й[ого] м[илість] сильно підганяв панів шафарів, аби вони якнайшвидше збирали гроші і заплатили всьому лицарству. Одні затрималися на трибуналі, інші — за домашніми справами; поборці також [...] зібратися не могли [...]”. Знаючи це, дивно б виглядало, якби король платив жолд низовцям на дві кварти вперед, до травня 1579 р., і водночас мав би такі великі борги за вислужені вже кварти коронної армії.

При такому непевному становищі, не знаючи, чого сподіватися, особливо від козаків на татарському пограниччі напередодні війни з Москвою (у 1579 р. почалася Полоцька кампанія), Стефан Баторій вживав різних заходів для зміцнення залог на Поділлі відданими йому військами. Наприкінці січня, наприклад, туди відправлено угорські війська, що прибули до Кракова з Семигороду³⁹.

За цей рік маємо ще один запис у скарбовій книзі про гроші, призначені для виплати козакам, датований від 20 листопада до 21 лютого 1579 р.: „Дніпровському військові, що зветься низовцями, прийнятому як для охорони кордонів королівства від нападів татар, так і для війни проти московського царя, гетьманом (dux supremus), яких й[ого] к[оролівська] м[илість] призначено шляхетного Михайла Вишневецького, брацлавського каштеляна і черкаського старосту, під чийм регіментом мають служити й[ого] к[оролівській] м[илості] і суворо дотримуватися королівської присяги. Їхню службу й[ого] к[оролівська] м[илість] наказав [почати] від дня св. Миколая 1578 р. у кількості 500 чоловік, яким на

³⁷ Грушевський М. Історія України-Руси.— Т. VII.— С. 161—162; Archiwum Jana Zamojskiego...— Т. I.— Док. 274 (Ян Замойський до віленського воєводи, 21 січня 1579 р.).

³⁸ Akta historyczne do panowania Stefana Batorego...— Док. 178.

³⁹ Górski K. Pierwsza wojna Rzeczypospolitej z Wielkim Księstwem Moskiewskim za Batorego // Biblioteka Warszawska.— 1892.— Т. II.— С. 98.

рік [визначено плату] по 15 злотих і лондонське сукно [...]". Загальна сума становила майже 6670 злотих⁴⁰.

Тут знову маємо справу з непевним для категоричних висновків датуванням із двозначним змістом: тобто може бути згадано як про листопад 1579 р. і, отже, виплату за вислужені кварта, так і про листопад 1578 р.—оплату жолду на півроку наперед, що мало статися у грудні. Проте сам запис вміщено у контекст розрахунків за грудень 1579 р. Зрештою, це знайшло своє відображення у сучасній історіографії, і можна, звичайно, припустити, що в листопаді—грудні 1579 р. коронний уряд справді виплатив козакам ці гроші за третю і четверту кварта року⁴¹. Поза тим, при такій малозбереженості джерел, що дійшли до нас з тієї епохи, не хотілося б зловживати непевними гіпотезами і припущеннями у вирішенні питань щодо фінансових витрат польсько-литовських скарбників, які були точними у своїх рахунках. Зазначимо лише, що якщо у листопаді—грудні 1579 р. здійснено виплату козацького жолду за вислужені третю і четверту кварта, то у травні—червні того самого року, якраз напередодні Полоцької кампанії, мала статися виплата жолду низовцям одночасно за першу і другу кварта. Це мав бути перший жолд, отриманий козаками після вересневої 1578 р. ординації Стефана Баторія, однак документів про нього не збережено.

Що стосується 1580 р., то у будапештському виданні скарбової книги є такий запис про розподіл грошей за цей рік сандомирським підкоморієм Андрієм Голуховським: „Дніпровському військові, що зветься низовцями. На руки Веспасіана Сільницького, покойового й[ого] к[оролівської] м[илости], і Янчі Бегера для козаків у кількості 530 чоловік за 2 кварта по 7 злотих 15 грошів [на кожного] видано 3975 злотих. Янчі Бегерові, писареві низовців, за половину року видано 100 злотих. Вершникам і на дорожні витрати до Перемишля видано 150 злотих etc.”⁴² Далі ще одне уточнення: 5 травня 1580 р. писар Янча Бегер і Веспасіан Сільницький, які були відпущені до Черкас і до низовців, отримали по 40 злотих на дорожні витрати⁴³. На превеликий жаль, угорський видавець не вважав ці записи дуже важливими і, скорочуючи подальший

⁴⁰ Źródła dziejowe.— Т. IX.— Cz. 2.— S. 209—210: „Remanent plus perceptarum fl. 6666—10—9”.

⁴¹ Кулаковський П. До історії стосунків реєстрових козаків і прикордонних старост...— С. 408. Згадка у цій статті про те, що це сталося у листопаді 1578 р.,— явна коректорська помилка, бо автор у цьому місці переконливо говорить про події за листопад 1579 р. Однак тут ідеться про оплату жолду козакам не за три чверті року, як вважає дослідник, а за дві. Далі будемо аналізувати, що за 1580 р. є дві точні відомості: перша, згідно з якою, у травні—червні козакам заплачено жолд за перші дві вислужені кварта, і друга, за осінь, про 6772 злотих, отримані Янчею Бегером для оплати 530 козакам, як виходить, третьої і четвертої кварт. За цією аналогією бачимо, що сума за листопад 1579 р. (лише на неповних 106 злотих менша від відомої нам за осінь 1580 р.) — це також оплата за дві попередні кварта.

⁴² Fontes rerum hungaricarum.— Т. III.— P. 93: „*Militibus Boristenis Nizowczii dicti. Ad manus Vespasiani Silniczki cubicularii Suae Mtis Regiae et Jancsi Begier super Kozakos No. 530 pro quartalibus 2 per fl. 7/15 dati fl. 3975. Jancsi Begier notario Nizoviorum pro anno dimidio dati fl. 100. In vectores et expensas itineris Praemisliae dati fl. 150 etc.*” (про 30 козаків, яких включено до реєстру понад визначену кількість у 500 чоловік, див.: Грушевський М. Історія України-Руси.— Т. VII.— С. 155; Luber S., Rostankowski P. Die Herkunft der im Jahre 1581 registrierten Zaporoger Kosaken // *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas.*— Wiesbaden, 1980.— Bd. 28.— Heft 3.— S. 369).

⁴³ Fontes rerum hungaricarum.— Т. III.— P. 125.

текст, обмежився лише підрядковою приміткою такого змісту: „Одержали [козаки], крім того, сукно і стільки ж на другу половину року, виписку з якого я вважав зайвою”⁴⁴. Отже, маємо точну відомість, що у 1580 р. всі чотири квартали жолду козакам виплачено.

Документ Янчі Бегера з Національного музею у Львові підтверджує якраз оплату жолду за другу половину року, і це, з огляду на упушення упорядника будапештського видання, для нас дуже важливе джерело — єдине такого типу, що відоме на сьогоднішній день з того часу. Подаємо цей документ повністю мовою оригіналу, без втручань у текст, за винятком пунктуації та регулювання великих і малих літер.

Januss Beger, pissarz nizowych kozakow y zolnierzow jego krolew[skiej] mczi. Zeznawam ninieyszem pissmem, zem wzial za roskazaniem vselnem je(g)o kro[lewskiej] m(o)czci od je(g)o mczi pana Jendrzejia Goluchowskiego, szaffarza poborowego, quith na su(m)me szeszcz thisziechi sziedm szeth sziedmdziesziath y dwa, ktori quit powinien będe oddacz do rak jego mczi pana Stanislawia Droiewskiego, castellana przemyslskiego, takze szaffarza poborowego. A za thim daniem quitu thego ma my je(g)o m(o)cz pan Droiewski, castellan y szaffarz przerwczony, wyszszej opissaną su(m)me oddacz. A ia the su(m)me wziawszy, mam iq rozdacz miedzi kozaki nizowe. A pothem s theyze su(m)mi do rak przerwczonego pana Andrzejia Goluchowskiego od vrodzonego pana Michala Wyszniowieczkiego, starosti czerkasskiego a nizowych kozakow hethmana, wziawssi, oddacz quit takowy pod pieczecia y podpissem reki wlaszney wyszssey opissanego pana starosti czerkasskiego, kroriby oddanie y doszycz vczynienie s tey su(m)mi wyszssey opissaney znaczil. Czo dlia lepszey wiari y pewnoszczi reką mą wlassną podpiszalem y pieczecz ma przilozelem. Pod Wielgimi Luki w dzien s[więtego] Matheussa a[nno] D[omini] 1580.

Ianus Beggier [sic!]

[Locum sigilli]

[Напис на звороті:] Recognity p[ана] Jancze(g)o, pysarza kosakoff nysowych*, zlo[tych] 6772⁴⁵.

Документ написано у спаленому замку м. Великих Лук, що був захоплений Стефаном Баторієм на світанку 5 вересня після кількадечної облоги⁴⁶. Лист писався під час відбудови замку і міста, коли комендан-

⁴⁴ Fontes rerum hungaricarum.— P. 93 (прим. 1): „Kaptak ezenkívül pasztót és ugyanannyt az év második felére, a miknek kiírását feleslegesnek tartottam”.

* Одне слово написане нерозбірливо.

⁴⁵ Національний музей у Львові, від. рукописної і стародрукованої книги, РкЛ—838 (оригінал). На восковій шляхетській печатці восьмикутної форми зображення руки, зірки і півмісяця у геральдичному обрамленні, над яким по боках вибито криптоніми власника — „I. B.” День апостола Матвія у 1580 р. припадав на середу 21 вересня.

⁴⁶ Окрім тогочасних хронік, найважливішими джерелами до захоплення Великолуцького замку є діаріуші й листи самих учасників кампанії. Основні з них див.: Edykt Stefana Batorego z dnia 6 września 1580 roku, z pod Wielkich Łuk do szlachty polskiej przesłany / Wyd. A. Kraushar.— Poznań, 1894.— 9 s.; Acta historica res gestas Poloniae illustrantia.— T. XI.— S. 189—203.— Dok. CXXVIII (лист гнзненського каштеляна Яна Зборовського до краківського воєводи Петра Зборовського); S. 203—273.— Dok. CXXIX (діаріуш Лукаша Дзялинського, 1 серпня — 25 листопада 1580 р.); Theiner A. Annales ecclesiastici.— Romae, 1856.— T. III.— P. 181—183 (листи до нунція від Яна Замойського, 3 і 8 вересня 1580 р.; від

том призначено смоленського воєводу і оршанського старосту Филона Кміту Чорнобильського.

Ці 6772 злотих Янча Бегер міг завезти до Черкас у проміжку від початку листопада — до початку грудня 1580 р., і, таким чином, це був жолд козакам за третю і четверту кварта того року. Знаємо, що 3975 злотих з цієї суми (відомість про які угорський видавець опустив у публікації скарбових книг, обмежившись лише приміткою про це) слід було видати 530 козакам по 7 злотих 15 грошів кожному як піврічну плату за службу.

Щодо самої процедури виплати жолду козакам, то і скарбові книги угорського видання, і документ Янчі Бегера з Національного музею згадують про ще одного шафаря — сандомирського підкоморія Андрія Голуховського, до якого козацький писар повинен був їхати за квитом перед тим, як відправитися до іншого шафаря у Перемишлі. Навіть при поверховому порівнянні відомостей у джерелах за жовтень—листопад 1578 р. (тоді Янча їздив безпосередньо до С. Дрогойовського) з цими нововведеннями 1580 р. бачимо, що після Полоцької кампанії у Московській війні Баторій увів якись зміни в механізмі виплати жолду для польсько-литовської армії, у тому числі й реєстровим козакам.

Про ці зміни йдеться у постановах сейму, що проходив у Варшаві наприкінці 1579 — на початку 1580 рр., і поборовому універсалі Стефана Баторія, виданому перед 6 січня 1580 р. („W poniedziałek przed Trzemi Królmi, na seymie walnym koronnym“). Тут зазначено, що шафарями для поборців з Малої Польщі були призначені, крім інших, Андрій Голуховський, сандомирський підкоморій, — до Краківського, Сандомирського і Люблінського воєводств, а Станіслав Дрогойовський, перемишльський каштелян, як уже згадувалося, — до воєводств Київського, Руського, Волинського, Подільського і Брацлавського. І далі читаємо наступну відомість щодо призначення А. Голуховського: „А для того, щоб був кращий порядок усіх цих грошей як поборових, так і будь-яких інших для цієї Московської війни і для оборони руських земель, даємо шафаря, шляхетного Андрія Голуховського, підкоморія сандомирського, який буде присутній у війську і має наглядати за доброю службою кінних і піших жовнірів разом з польним писарем [коронним] або кого ми призначимо до нього зі свого боку“⁴⁷. Для кращого розуміння можна ще навести коментар К. Несецького на цю тему: Річ Посполита доручила А. Голуховському, щоб він, „[...] завжди будучи присутнім в обозі, люстрував кожен хоругву, яка прибуває до обозу, — чи в доброму порядку є озброєння

Стефана Баторія, 6 вересня 1580 р.). З великої кількості наукових праць на цю тему можна виділити: Górski K. Druga wojna Batorego z W[ielkim] Ks[ieżtwem] Moskiewskiem // Biblioteka Warszawska. — 1892. — Т. IV. — С. 1—26; Natanson-Leski J. Epoka Stefana Batorego w dziejach granicy wschodniej Rzeczypospolitej. — Warszawa, 1930. — С. 56—72; Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. VII. — С. 163 (тут зібрані відомості про участь козаків у Великолуцькій кампанії); etc. Про відбудову спаленого замку за проектом самого Стефана Баторія під керівництвом італійських інженерів (на чолі з Домініком Рудольфіні) див.: Acta historica res gestas Poloniae illustrantia. — Т. XI. — С. 202, 235, 237; Heidenstein R. Pamiętniki wojny moskiewskiej w 6 księgach / Wyd. J. Czubek. — Lwów, 1894. — С. 135; Górski K. Druga wojna Batorego... — С. 19.

⁴⁷ Volumina legum. — Т. II. — С. 204.

і коні,— і щоб лише після люстрації він платив кожній [хоругві за її] за-
слуги⁴⁸.

Повертаючись до самого документа Янчі Бегера, доречно пригадати, що його написано у час, коли король і канцлер ще не покинули військового обозу у Великих Луках, отже писар низовців міг з ними бачитися⁴⁹. А. Голуховський, згідно з сеймовим поборовим універсалом, також мав бути ще там, де й видав квит на отримання козацького жолду. Цей квит Янча мав віддати на руки С. Дрогойовському в Перемишлі, взяти у нього гроші і роздати їх козакам у Черкасах. Потім писар повинен був узяти квит від М. Вишневецького із засвідченням, що завдання виконано, і, врешті, привезти цей документ назад А. Голуховському до обозу.

Отже, аналізуючи джерела 1580 р., маємо унікальну можливість простежити не тільки факт вчасної і повної виплати козацького жолду за чотири квартали року, але й побачити всі ланки цієї складної процедури — як, власне, на практиці виглядала справа організації військової платні у Речі Посполитій часів Стефана Баторія. Загальна ж сума грошей, виплачених Станіславом Дрогойовським у 1579—1580 рр. „[...] на жолд для жовнірів і низовців [...]”, за підрахунками дослідника історії родини Дрогойовських, становила 128390 злотих 20 грошів із тієї кількості, що була отримана шафарем за цей період від поборців,— 131457 злотих 1 грош і 12 шелягів⁵⁰. Таким чином, немає підстав сумніватися, що на час закінчення Великолуцької кампанії 1580 р. уряд Речі Посполитої повністю розрахувався з козаками Михайла Вишневецького за перші два роки існування реєстру.

Ми вже згадували, що Янча Бегер, крім обов'язків запорозького писаря, і надалі виконував функції королівського слуги на дипломатичній службі, головним чином у відносинах з турками і татарами. Але тепер найважливішою відмінністю у порівнянні з його службою до осені 1578 р. було те, що на переговорах з татарами у справах козацьких набігів Янча вже виступав не просто звичайним агентом Баторія, а й писарем низовців, речником їхнього голосу. Ця посада опинилася на перетині відносин коронного уряду і Запорозької Січі з Османською імперією та її васалами — Молдавією і Кримом — наприкінці 70-х — на початку 80-х років XVI ст.

Так, під час Полоцької кампанії у 1579 р. є запис, що Бегер дістав у нагороду від Баторія 40 злотих на витрати, коли супроводжував турецького гінця „[...] від кордонів Поділля до полоцького замку [...]”⁵¹. По-

⁴⁸ Niesiecki K. Herbarz Polski.— Lipsk, 1839.— Т. IV.— S. 176. Про Андрія Голуховського див. також: Boniecki A. Herbarz Polski.— Warszawa, 1904.— Т. VI.— S. 214; Uruski S., Kosiński A. A., Włodarski A. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej.— Warszawa, 1907.— Т. IV.— S. 252.

⁴⁹ Див. ітнерарій Яна Замойського, цікавий тим, що складений головним чином на основі записів рахункової книги канцлера („Percepta i excerpta od roku 1579 do roku 1582 za życia fundatora ordynacji Zamojskiej a przez P[an]a Podłowskiego utrzymywane”): Siemieńska H. Itinerarium Jana Zamojskiego // Przegląd Historyczny.— 1912.— Т. XV.— S. 119—126. Під Великими Луками канцлер був присутній від 28 серпня до 28 вересня 1580 р. (s. 122).

⁵⁰ Drohojowski J. Kronika Drohojowskich.— Cz. I.— S. 42 (прим. 1).

⁵¹ Fontes rerum hungaricarum.— Т. III.— P. 78: „Jancsi Begier notario [peditibus] Nizoviorum ex finibus Podoliae ad castrum Polecensem cum quodam Turca venienti, in expensas illius de gratia Mtis Regiae distributi fl. 40”.

лоцьк, як відомо, захопила польсько-литовська армія 31 серпня⁵², отже, поданий запис (зі скарбових книг) треба датувати приблизно серпнем—вереснем 1579 р. Якраз у цей час, наприкінці липня, до Польщі верталося польське посольство Андрія Тарановського у Стамбул, який привіз листи від султана і великого візира до короля в уже здобутий Полоцьк. Тоді ж, у вересні, Стефан Баторій писав відповідь до Порти⁵³. Янча Бегер міг бути причетним якщо не до супроводу когось із турецьких достойників у місії А. Тарановського, то до якогось гінця у дрібніших справах.

Важливіше завдання уряд покладав на Янчу на переговорах з татарами 1580 р., коли його у січні було відправлено з варшавського сейму до дніпровських козаків і до татар на переговори⁵⁴. Мир з татарами і безпека на південних кордонах королівства були життєвою необхідністю для Баторія під час війни з Москвою. Тому від дипломатичних відносин Речі Посполитої з Кримом великою мірою залежала організація другого походу Московської війни — на Великі Луки. Треба зазначити, що посольство писаря низовців на переговорах з татарами про козацько-татарський мир мусило справити враження в ордах. Принаймні дослідники іноді звертають увагу на те, що 1580 рік пройшов спокійно як з боку татар, так і козаків⁵⁵.

У другій половині року великий татарський посол прибув до Вільна, але не застав там короля, який брав участь у воєнному поході. 17 вересня 1580 р. є запис у діаріуші Лукаша Дзялинського, що до спаленого замку, який відбудовувався у той час, прийшли листи з Вільна з новинами, що татарський посол виїжджав до Баторія до Великих Лук⁵⁶. Бегер, як ми знаємо, приїхавши до Голуховського за квитом для виплати козацького жолду, у цей час був при королівському обозі під Великими Луками і, як людина обізнана у татарських справах, мав би чути про цього посла. Не був він, зрештою, байдужим до його місії, адже татарська політика Баторія під час організації Великолуцької кампанії починала робити свої перші кроки саме з січневого посольства Янчі Бегера.

Виплата жолду наступного — 1581 р. — безпосередньо стосується питання про укладання березневого реєстру — єдиного списку козаків, що дійшов до нас з того часу. Здавалося б, що проблема вже досить добре вивчена у літературі кінця XIX—XX ст., але основний акцент у ній робився переважно на етнічній характеристиці або на політичній історії. Справа ж виплати жолду залишалася ніби на узбіччі цих проблем і, як наслідок, підсумовуючи в загальних рисах історіографію цього питання, можна помітити деякі неточності у міркуваннях істориків, починаючи від самих видавців реєстру і перших його дослідників кінця XIX ст. Влас-

⁵² Про це див., наприклад: Olejnik K. Stefan Batory 1533—1586.— Warszawa, 1988.— S. 164.

⁵³ Dopierała K. Stosunki dyplomatyczne Polski z Turcją...— S. 97, 99; Zakrzewski W. Stefan Batory. Przegląd historyi jego panowania...— S. 105.

⁵⁴ Fontes rerum hungaricarum.— T. III.— P. 85; Źródła dziejowe.— T. IX.— Cz. 2.— S. 9; Стороженко А. Свод данных о Яне Орышовском, запорожском гетмане... — С. 143.

⁵⁵ Dopierała K. Stosunki dyplomatyczne Polski z Turcją...— S. 98; Jarosz W. „Legenda Batoryańska”: Krytyczny szkic...— S. 598, 607.

⁵⁶ Acta historica res gestas Poloniae illustrantia.— T. XI.— S. 239; Źródła dziejowe.— T. IX.— Cz. 2.— S. 17—18.

не, йдеться про публікацію заголовка, що передує документові, у виданні збірника джерел О. Яблоновського і в монографії К. Гурського. Одна розбіжність між ними не давала точної відповіді, за яку саме кварту здійснено оплату жолду козакам при укладанні реєстру 30 березня 1581 р. У виданні О. Яблоновського читаємо: „Regestr Kozaków [...] Pisani są przy rozdawaniu sukien i pieniędzy w dosługowaniu ćwierci lata ostatecznej [...]” („Реєстр козаків [...] Списаний під час роздачі сукна і грошей за вислугу повної кварти року [...]”)⁵⁷; у К. Гурського той самий факт викладено у джерелі дещо інакше: „Regestr Kozaków [...], pisani są przy rozdawaniu sukien i pieniędzy w dosługiwaniu ćwierci lata ostatniej [...]” („Реєстр козаків [...], списаний під час роздачі сукна і грошей за вислугу останньої кварти року [...]”)⁵⁸. Таким чином, зміст тексту у К. Гурського можна розуміти двозначно: або це була плата за вислугу останньої кварти року — себто четвертої кварти 1580 р., або останньої кварти року від дати укладання реєстру — себто першої кварти 1581 р.

Така прикра неточність видавців документів у майбутньому поділила істориків, які кожен по-своєму викладав бачення цієї проблеми. Так, Т. Корзон писав: „За останню чверть того року [1580] дня 30 березня 1581 р. було роздано гроші і сукна „низовим, запорозьким і річним козакам” через слугу Ст. Дрогойовського, перемишльського каштеляна і шафаря руських земель”⁵⁹. Така сама думка є також у П. Кулаковського: „[...] Себастьян Недзвецкий виплатив жолд реєстровикам за останню чверть минулого року”⁶⁰.

По-іншому цей факт передавали А. Стороженко („30 березня 1581 року Себастьян Недзвецкий [...] роздав у Черкасах [...] козакам гроші і сукно за останню кварту року, що була вислужена ними [...]”)⁶¹ і якоюсь мірою І. Крип'якевич, В. Ярош⁶² та інші дослідники.

Не можна погодитися також з міркуванням, що під час укладання реєстру козакам взагалі не було виплачено грошей — нібито цей реєстр Янча Бегер відвіз до королівського двору, де лише у квітні були нараховані гроші для виплати жолду⁶³. Документ виразно пише, що реєстр був складений „[...] під час роздачі сукна і грошей [...], що привезені й роздані шляхетним Себастьяном Недзвецким [...] в році теперішньому 1581, березня дня 30”⁶⁴. Крім того, за 7 лютого 1581 р. маємо достеменну відомість зі скарбової книги, що у той день Бегера відправлено з Варшави „[...] до низовців з грошима і листами й[ого] к[оролівської] м[илос-

⁵⁷ Źródła dziejowe.— Warszawa, 1894.— Т. XX: Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym (Т. IX: Ziemia ruskie. Ukraina (Kijów—Braclaw).— Dz. I.— S. 154.

⁵⁸ Górski K. Historia piechoty polskiej.— S. 243 (прим. 40).

⁵⁹ Korzon T. Dzieje wojen i wojskowości w Polsce.— Lwów; Warszawa; Kraków, 1923.— Т. II.— S. 89.

⁶⁰ Кулаковський П. До історії стосунків реєстрових козаків і прикордонних старост...— С. 409.

⁶¹ Стороженко А. Стефан Баторий и днепровские казаки.— С. 85.

⁶² Крип'якевич І. Козаччина і Баторієві вольності.— С. 35; Jarosz W. „Legenda Batoryńska”: Krytyczny szkic...— S. 608.

⁶³ Леп'явко С. Українське козацтво у міжнародних відносинах (1561—1591).— С. 97.

⁶⁴ Źródła dziejowe.— Т. XX (Т. IX).— Dz. I.— S. 154: „Register [...] Pisani są przy rozdawaniu sukien i pieniędzy [...], które są przyniesione i rozdawane przez ur[odzonego] p[ana] Sobestiana Niedzwieckiego [...] w roku niniejszym 1581 miesiąca marca d[nia] 30”.

ті] [...]". До того ж він отримав на дорогу 50 злотих, згодом ще 11 злотих 6 грошів, а пізніше ще 10 злотих у нагороду від самого короля⁶⁵. Знаючи, що 1580 р. коронний уряд розраховувався з козаками за всі чотири квартали, можна говорити, що реєстр від 30 березня 1581 р. був укладений для виплати жолду козакам за першу квартиру року (як у виданні О. Яблоновського), себто за грудень 1580 — лютий 1581 рр.

Але й при такому висновку не на всі ще питання є відповідь. По-перше, якщо Янча Бегер отримав 7 лютого гроші для низовців, то чому через півтора місяця їх роздавав слуга перемишльського каштеляна Недзвецький, і, по-друге, чи був козацький писар присутній при цьому? Нічого дивного не було б, якби С. Дрогойовський послав разом з Янчею в Черкаси котрогось зі своїх агентів для виплати грошей. У травні 1580 р. ми бачили вже такого урядовця, королівського покойового Веспасіана Сільницького, який повіз платню козакам разом з писарем. Проте на цей раз при укладанні реєстру Бегера, напевно, 30 березня у Черкасах таки не було разом з Недзвецьким. Річ у тім, що вже через два тижні, 13 квітня, є відомість про Янчу, якого відправлено з листами від короля до запорожців з якимось новим завданням⁶⁶. Зрештою, 7 лютого і 13 квітня 1581 р. — це дві певні дати, що стосується біографії запорозького писаря за цей період. Усе інше про нього будується на дуже крихкій основі, тому може бути скориговане при віднайденні нових документів.

25 травня, що припадало на четвер, є відомості про Янчу Бегера у випадковому записі білоцерківського підстарости Дмитра Курцевича-Булиги у замкових книгах Білої Церкви. У той день „[...] слуга короля й[ого] м[илості] пан Янча Угрин (Yancza Wengier) [...]” розповів підстарості, що їде до Києва з грошима від короля. В околицях Білої Церкви він зустрів остропольських міщан, які везли сім коней, куплених у Черкасах у низових козаків. Заарештувавши цих коней, привів міщан до білоцерківського старостинського уряду, де просив записати про цю подію до замкових книг: „[...] на що пан Янча Угрин взяв до себе випис з цих книг, затверджених моєю печаткою [...]”, — дописує Д. Курцевич-Булига⁶⁷. Ще М. Грушевський припускав, що з Києва Бегер їхав у Черкаси і віз гроші козакам⁶⁸. Так воно, напевно, й було, але прикметно, що в дорозі з Білої Церкви до Черкас запорозький писар затримався приблизно аж на півтора—два місяці. Принаймні 3 липня 1581 р. Ян Оришовський писав королеві, що Янча й досі не привіз жолду: „[...] і та дотація (i ten datek), яку [козаки] мають з ласки в[ашої] к[оролівської] м[илос]ті, — до цього часу в Черкасах її немає. Не знаю, де її пан Янча лишив на дорозі”⁶⁹. С. Леп'явко припускає, що „[...] сама виплата давно очікуваного козака-

⁶⁵ Fontes rerum hungaricarum. — Т. III. — Р. 132—133: „Varsoviae 7. Februarii [...] Jancsi Begier ad Nizovios cum pecunia et litteris Mis Regiae eunti [...]”

⁶⁶ Źródła dziejowe. — Т. IX. — Cz. 2. — S. 48, 55; Стороженко А. Свод данных о Яне Орышовском, запорожском гетмане... — С. 143.

⁶⁷ М. Г. [Грушевський М.] Документ 1586 р. [sic!] про козацький промисел / Подав до друку М. Княжевич // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. — Львів, 1897. — Т. XIX. — С. 9. У заголовку помилка — має бути 1581 р.

⁶⁸ Там само.

⁶⁹ Стороженко А. Новые подробности к биографии запорожского гетмана Яна Орышовского // Чтения в Историческом Обществе Нестора-летописца. — 1907. — Кн. 19. — Вып. 3. — Отд. 3. — С. 74.

ми заробітку відбулася не раніше липня 1581 року⁷⁰. Близьку до підтвердження цієї думки відомість знаходимо у джерелах: під 21 липня 1581 р. є угорська нотатка про розписку Янчі Бегера, яку він писав, щоб отримати за наказом короля 50 злотих від київського скарбника Матвія Озерського⁷¹. Отже, у цей день запорозький писар міг бути в Києві, причому велика сума грошей, отримана від М. Озерського,— це приблизно стільки, скільки потрібно було в той час на витрати у зворотню дорогу. Отже, козацький жолд за другу квартиру 1581 р. міг бути сплачений Янчею Бегером у проміжку між 3 і 21 липня.

Причину такої великої затримки у виплаті платні низовцям (адже у травні писар їхав до Києва з грошима від короля!), напевно, слід шукати у з'ясуванні справи двох татарських царевичів — претендентів на кримський престіл, затриманих Яном Оришовським на Січі й переданих ним у розпорядження гетьмана Михайла Вишневецького в Черкаси. Якраз у червні—липні 1581 р. Баторій відправив до Черкас і на Низ свого слугу Флоріана Коса для з'ясування цього інциденту у козацько-татарських відносинах⁷². І тому жолд козакам могли виплатити лише після того, як Ф. Кос провів розслідування і дійшов висновку (якраз у липні), що запорожці не були порушниками миру з татарами.

Однак, незважаючи на таку діяльну участь Ф. Коса у подіях на Січі у другій половині червня — першій половині липня 1581 р., не можна погодитися з думкою, нібито під час його поїздки в Черкаси і на Низ він привіз низовцям гроші і сукно⁷³. Принаймні в документах тієї епохи, що стосуються місії цього королівського посла до козаків, ніде не сказано про його безпосередню причетність до скарбових справ, пов'язаних з виплатою жолду. І навіть гіпотетично це важко поставити у контекст тих подій, особливо знаючи, що Янча Бегер з королівськими грошима був тоді десь у тих околицях.

Наступну згадку про запорозького писаря, яку ще можна віднести до теми про виплату грошей низовцям, маємо від 11 жовтня 1581 р. У цей день у Києві Янча мав отримати велику як на посольські потреби суму в 100 кіп литовських (250 злотих)⁷⁴. Не знаємо точно, що це були за гроші, але приблизно за цей самий час є запис у скарбових книгах, що козакам за півроку служби (себто за третю і четверту квартали) виплачено на 530 чоловік по 7 злотих 15 грошів кожному, а на їхнього стар-

⁷⁰ Леп'явко С. Українське козацтво у міжнародних відносинах (1561—1591).— С. 97.

⁷¹ *Fontes rerum hungaricarum*.— Т. III.— Р. 168: „21 Iulii 1581. Bengyeri János lengyel nyugtája a Jezierski Mátékijowi fizetőmestertől a király rendeletére kapott 50. l. forintól”. У цьому місці є коректорська неточність: слово „Mátékijowi”, ім'я і прикметник, має писатися окремо „Máté kijowi” (переклад: „Польська розписка Януша Бенгера (Бенгері) про те, що за наказом короля [він] отримав 50 злотих від київського скарбника Матвія Озерського”).

⁷² *Archiwum Jana Zamojskiego*...— Warszawa, 1909.— Т. II: 1580—1582.— Dok. 437, 446, 567; Т. III.— Dok. 812; Piotrowski J. Dziennik wyprawy Stefana Batorego pod Psków / Wyd. A. Czuczyski.— Kraków, 1894.— С. 3, 31, 71 (записи про відправку Коса в Черкаси, на Січ, його повернення до короля і т. ін.); Стороженко А. Новые подробности к биографии запорожского гетмана Яна Орышовского.— С. 72—74 (реляція Яна Оришовського королю про царевичів від 3 липня 1581 р.).

⁷³ Кулаковський П. До історії стосунків реєстрових козаків і прикордонних старост...— С. 409.

⁷⁴ *Fontes rerum hungaricarum*.— Т. III.— Р. 169: „Kioviae, 11. Octobris. Bengyeri János orosz nyugtája 100 kop lithván garasról” („Київ, 11 жовтня. Руська розписка Януша Бенгера (Бенгері) про 100 кіп литовських грошей”).

шого — 200 злотих. „Сукна на той час не брали,— читаємо далі.— Але й до Москви не ходили, лише з іншим військом були на службі на Поділлі”⁷⁵.

Зазначаючи, що 1581 р. козаки не брали участі у бойових діях, а стояли в обороні Поділля від татар, А. Стороженко і М. Грушевський сприймали цю нотатку зі скарбової книги без особливих застережень⁷⁶. Однак П. Кулаковський слушно підкреслив суперечність цього запису з відомостями про організацію М. Вишневецьким козацького походу на Сіверщину влітку 1581 р.⁷⁷ Причому важливо зазначити, що гетьман зібрав як реєстрових, так і нереєстрових козаків: усе лицарство, як він писав, „[...] з яким і той почет людей, що їх за гроші й[ого] к[оролівської] м[илості] веду з собою, і [той], що до цього ще міг зібрати своїх людей, загалом 1580 чоловік [...]”⁷⁸. Дуже доречно згадати думку В. Яроша, що хоч Стефан Баторій укладав реєстр для 530 чоловік, але служба вимагалася від усіх низовців і з подібних походів козаки поверталися з великою здобиччю⁷⁹.

Як би там не було з характером козацької служби влітку 1581 р., але відомості про виплату восени того року піврічного жолду — це останнє, що маємо на сьогодні на тему платні козакам в роки першого за Стефана Баторія реєстру. За 1582 р. немає жодних згадок про оплату служби низовців, і дослідники звертали на це увагу ще на початку ХХ ст.⁸⁰ Те саме можна сказати й про наступний, 1583-й, рік до часу, коли Ян Ожельський у серпні—вересні поїхав на Січ вербувати 600 чоловік для нового реєстру.

Натомість 1582—1583 рр.— це період найвищої організаційної активності Янчі Бегера у козацькому середовищі, що увінчалася його головними походами на османські провінції і зруйнуванням міст Ягорлика і Тягині (Бендер).

Ще 1579 р., після завершення першої, Полоцької, кампанії у Московській війні папський нунцій намагався вплинути на Баторія, щоб той уклав з Іваном IV мирний договір і рушив проти Османської імперії. Султан, відчуваючи таку небезпеку, часто давав своїм послам до Речі Посполитої таємні інструкції вивідувати наміри коронного уряду щодо перспектив польсько-турецької війни⁸¹. Особливо реальними плани Баторія почати війну з Османами і Кримським ханством стали після

⁷⁵ Źródła dziejowe.— Т. IX.— Cz. 2.— S. 294—295; Стороженко А. Стефан Баторий и днепровские козаки.— С. 86.

⁷⁶ Стороженко А. Стефан Баторий и днепровские козаки.— С. 86; Грушевський М. Історія України-Руси.— Т. VII.— С. 163.

⁷⁷ Кулаковський П. До історії стосунків реєстрових козаків і прикордонних старост...— С. 410.

⁷⁸ Archiwum Jana Zamojskiego...— Т. II.— Dok. 437 (лист до Яна Замойського від 8 жовтня 1581 р.).

⁷⁹ Jarosz W. „Legenda Batoryńska”: Krytyczny szkic...— S. 608.

⁸⁰ Там само.— S. 609.

⁸¹ Zakrzewski W. Stefan Batory. Przegląd historyi jego panowania...— S. 105, 151 (лист у додатках п. Бояновського до коронного маршала від 13 січня 1581 р.). Ця тема досить ґрунтовно розроблена у праці: Boratyński L. Stefan Batory i plan ligi przeciw Turkom (1576—1584) // Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny.— Kraków, 1903.— Т. XIX.— Seria II.— S. 197—347.

Псковської кампанії 1581 р. і укладення миру з Москвою наступного року. Розроблялися перспективи польського втручання у придунайські провінції Туреччини, обсадивши Молдавію і Волощину лояльними до Речі Посполитої господарями⁸². На підсилення того війська, що стояло гарнізонами в Україні, 1582 р. Баторій відправив туди ще двадцять рот, які брали участь у Псковській кампанії⁸³. Наприкінці червня розроблено порядок, згідно з яким, кварцяне військо трьома окремими полками мало передислокуватися „[...] аж до своїх леж, що будуть призначені кожній роті при кордоні на Поділлі”⁸⁴.

Козаччина не залишалася пасивним спостерігачем цих військових рухів в Україні у напрямку степових кордонів — у XVI ст. вона й без королівських ініціатив усю свою буремну стихію найбільше виплескувала в турецько-кримських і молдавських походах. На 23 вересня 1582 р., як повідомляв Янча Бегер Баторію, низовці збиралися на Синіх Водах (на місце, де проводили свої ради), після чого мали йти в степи на пограниччя⁸⁵. У цей період Янча був тією фігурою, через яку король реалізовував свої плани щодо залучення козаків до війни з турками і татарами. Не забував Баторій при цьому заохочувати запорозького писаря до такої діяльності грошовими нагородами⁸⁶.

З іншого боку, шукаючи впливів на короля, зв'язки Бегера з урядом використовували ті люди, яким залежало на рішеннях Баторія у козацьких справах. Зокрема, гнєзненський каштелян Ян Зборовський передавав через Янчу листи до короля, у яких наголошував, що його брат, банітований Самуель Зборовський, готовий служити Речі Посполитій⁸⁷. Тут не місце, щоб спеціально зупинятися на характеристиці Самуеля Зборовського, на його баніції, відносинах з козаками, подорожі на Січ і організації ним козацьких походів наприкінці 70 — на початку 80-х років XVI ст. Для нас важливе лише те, що він знався з Янчею Бегером. Так, 4 жовтня 1582 р. запорозький писар був відправлений з варшавського сейму з листами від короля до канцлера Яна Замойського і Зборовського (не відомо, однак, до якого саме з братів Зборовських)⁸⁸. Як і Янча, Самуель Зборовський був причетний до організації козацького походу на Ягорлик і Тягиню у 1583 р. Принаймні влітку того року Зборовського звинувачували в тому, що він разом з низовцями провокує війну з турками: „[На сеймі] в[ашу] м[илість] будуть звинувачувати в тому, що [...] для тої війни з турком, яку, як вважають, ви наварите, потрібно буде податків. Отож [...] нічого великого не починайте, бо коро-

⁸² Zakrzewski W. Stefan Batory. Przegląd historyi jego panowania...— S. 107—108, 119; Jarosz W. „Legenda Batoryańska”: Krytyczny szkic...— S. 598—599.

⁸³ Pamiętniki do historyi Stefana króla polskiego czyli korespondencya tego monarchy...— S. 88.

⁸⁴ Zbiór pamiętników o dawnej Polsce / Wyd. J. U. Niemcewicz. 2-e wyd.— Lipsk, 1839.— T. IV.— S. 78.

⁸⁵ Archiwum Jana Zamojskiego...— T. III.— Dok. 783 (С. Баторій до Я. Замойського, 9 вересня 1582 р.).

⁸⁶ Fontes rerum hungaricarum.— T. III.— P. 176: „Jancsi Kozako in subsidium de gratia Suae M^{tie} Regiae fl. 6”.

⁸⁷ Archiwum Jana Zamojskiego...— T. III.— Dok. 783.

⁸⁸ Fontes rerum hungaricarum.— T. III.— P. 174; Źródła dziejowe.— T. IX.— Cz. 2.— S. 86; Стороженко А. Свод данных о Яне Орышовском, запорожском гетмане...— С. 143.

леві послужите [...], а шляхту погубите навіки", — писав Криштоф Зборовський до брата Самуеля 17 липня 1583 р.⁸⁹

Однак наскільки король був зацікавлений у козацькому поході на османські провінції — це також питання, на яке немає вичерпної відповіді у працях на цю тему. Дослідники й досі обговорюють проблеми дволітньої політики Стефана Баторія стосовно козащини у цей час, його вказівок, інструкцій козакам в організації війни з турками у 1583 р. Зруйнування Ягорлика, побудованого Османами якраз у цей рік, і Тягині відкривало королеві дорогу до початку війни зі Стамбулом — якраз до цього нібито була скерована уся його діяльність після укладення 1582 р. миру з Москвою. Замість цього ми бачимо, що близько 30 козаків — учасників походу було страчено, як і Самуеля Зборовського, а після смерті Івана Грозного 1584 р. антиосманські плани Баторія взагалі зникають. У наукових дослідженнях іноді можна навіть знайти думку, що такий різкий поворот у політиці Речі Посполитої, який ми бачимо у другій половині 1583 — першій половині 1584 рр., навіває сумнів, чи взагалі усі ці приготування до війни з Туреччиною у 1582—1583 рр. велися Баторієм з твердим наміром їх реалізувати⁹⁰.

Не вникаючи у цю проблему, зупинимося на тій ролі, яку відіграв Янча Бегер у козацькому поході 1583 р. Його провідну роль відзначив сучасник Бартош Папроцький у брошурі, у якій після смерті Баторія у 1586 р. застерігав шляхту від іноземних впливів при королівському дворі: „Той же [Ян Замойський] таємно відправив під Тягиню Янчу козака [...]; коли прийшла скарга від турка, сам же потім наговорював на козаків, порадив стратити багатьох добрих мужів“⁹¹. Коронний канцлер і запорозький писар справді зустрічалися за кілька місяців перед початком походу низовців з України. Причому зустріч ця відбулася не без відома й напутнього слова Стефана Баторія, який, відправляючи Янча до канцлера зі своїми листами про татарські справи, нагородив його ж такою сумою у 25 злотих і грошима на сукно. Запис про це у скарбових книгах маємо від 6 квітня 1583 р.⁹² Не відомо остаточно, чи король або канцлер справді давали на цих зустрічах якісь накази Бегерові про похід, за які потім страчені козаки поплавилися головою, чи це був козацький самовільний вчинок, що прикривався розмовами про урядову підтримку. Але цілком певно можна казати, що на час зустрічі запорозького писаря з королем і Замойським якщо не все військо козацьке було зібране до походу, то принаймні підготовка до цього збору була вже завершена.

5 травня 1583 р., підписуючись гетьманом низових козаків і вимагаючи поживи для війська, Янча Бегер писав до коменданта Немирова, що у Немирівській волості зібралось 1500 козаків. При цьому він покликався на канцлера, який нібито призначив цю волость для козацьких ста-

⁸⁹ Pamiętniki do życia i sprawy Samuela i Krzysztofa Zborowskich / Wyd. Żegota Pauli.— Lwów, 1846.— S. 41.— Dok. III (див. у передмові Ж. Паулі також с. XIV).

⁹⁰ Zakrzewski W. Stefan Batory. Przegląd historii jego panowania...— S. 119.

⁹¹ Paprocki B. Upominek albo przestroga zacnemu narodowi polskiemu // Paprockiego Bartosza dwie broszury polityczne z lat 1587 i 1588 / Wyd. Jan Czubek.— Kraków, 1900.— S. 48; Грушевський М. Історія України-Руси.— Т. VII.— С. 166 (прим. 2).

⁹² Fontes rerum hungaricarum.— Т. III.— Р. 199; Źródła dziejowe.— Т. IX.— Cz. 2.— S. 120; Стороженко А. Свод данных о Яне Орышовском, запорожском гетмане... — С. 143 (прим. 5).

цій, і вимагав поживи для війська⁹³. Через короткий час, 28 травня, Янча знову звернувся до коменданта, на цей раз не тільки про поживу, але й про порох і селітру⁹⁴. Цікаво відзначити, що Немирівська волость, поряд із землями Костянтина Острозького, вважалася такою, звідки найбільше виходило свавільних козаків, і це було визнано навіть під час урядових розслідувань улітку напередодні укладення ординації Баторія 1578 р.⁹⁵

Листи Бегера переслав комендант до брацлавського воєводи Януша Збараського (того самого, який ще не так давно перед тим спіймав у Немирові Івана Підкову і видав його на страту). Той, своєю чергою, додав їх до свого листа, адресованого Янові Замойському зі скаргою на козаків, датованого 31 травня: „Повідомляю в[ашу] м[илість] моєму м[илостивому] п[анові], що Янча, зібравши немало хлопства, іде і сам не знаю куди. Тим лише славиться, що нібито мав би робити це з наказу в.м.м.п. Представив також цю справу, нібито йому в.м.м.п. наказав розкласти постої у моїх маєтках [...]“, де, маючи людей більше тисячі, поробив великі шкоди: „[...] порох, гарматки наказав дати з замку, як про це сам пише в листі до мого урядника“⁹⁶.

Улітку 1583 р. козацьке військо виступило до Дністра, зруйнувало фортецю Ягорлик, пограбувало місто Тягин (Бендери) і наприкінці серпня повернулося назад в Україну⁹⁷. Янча знову розквартирувався у маєтках брацлавського воєводи, пустив поголос, що має на це право, згідно з королівським наказом, і силою вимагав від урядників Збараського утримувати запорожців⁹⁸.

Королівський двір не забарився відреагувати на цю подію своїми каральними експедиціями, одними з найбільших у XVI ст., на учасників походу. Близько тридцяти козаків разом з їхнім отаманом король віддав на страту. У своїй монографії А. Стороженко зробив припущення, що цим отаманом якраз і був Янча Бегер⁹⁹. Хоч немає безпосереднього підтвердження цього у документах, але така думка історика більш-менш знайшла підтримку в історіографії¹⁰⁰. Однак останнім часом С. Леп'явко піддав сумніву це твердження, згадавши лише про факт, що після 1583 р. Янча Бегер назавжди зникає з історії, а страченим отаманом міг бути й

⁹³ Archiwum Jana Zamojskiego...— Т. III.— Dok. 859 (прим. 2).

⁹⁴ Там само. Не відомо, чи ці два листи збереглися, бо дійшли до нас у реєстах, дописаних поряд з листом Януша Збараського до канцлера. Саме ці реєсти (№ 41 і 42) передрукував видавець т. III „Archiwum Jana Zamojskiego...“ у коментарі до цього документа.

⁹⁵ Грушевський М. Історія України-Руси.— Т. VII.— С. 154.

⁹⁶ Archiwum Jana Zamojskiego...— Т. III.— Dok. 859.

⁹⁷ Основну літературу на цю тему див.: Boratyński L. Stefan Batory i plan ligi przeciw Turkom (1576—1584).— S. 283—284; Jarosz W. „Legenda Batoryńska“: Krytyczny szkic...— S. 599—600; Стороженко А. Стефан Баторий и днепровские казаки.— С. 100—101; Грушевський М. Історія України-Руси.— Т. VII.— С. 165—166; Dopierała K. Stosunki dyplomatyczne Polski z Turcją...— S. 131—133, 135; Леп'явко С. Українське козацтво у міжнародних відносинах (1561—1591).— С. 125—128.

⁹⁸ Acta historica res gestas Poloniae illustrantia.— Т. XI.— S. 403—404.— Dok. CLV (лист князя Януша Збараського до С. Баторія з Голоскова від 1583 р.).

⁹⁹ Стороженко А. Стефан Баторий и днепровские казаки.— С. 106—107.

¹⁰⁰ Див., наприклад: Archiwum Jana Zamojskiego...— Т. III.— Прим. 2 до док. 783; Грушевський М. Історія України-Руси.— Т. VII.— С. 166 (прим. 4).

Самуель Зборовський¹⁰¹. Не заглиблюючись у цю проблему, додамо лише, що в своїх раніших працях А. Стороженко також не робив з цього приводу ніяких здогадів і обмежувався лише констатацією, що після зруйнування Ягорлика і Тягині „[...] ми не зустрічаємо більше імені Янчі Бегера у виданих досі джерелах”¹⁰². На цьому яскравому епізоді обриваються наші відомості до життєпису запорозького писаря Янчі Бегера.

Досліджуючи біографію цієї людини у такому короткому нарисі, бачимо, як мало документів дійшло до нас на тему виплати козацького жолду в роки існування першого козацького реєстру за Стефана Баторія. Майже постійно доводиться пов'язувати один з одним скупі факти, шукати причини або наслідки тих чи інших явищ. Треба визнати, що за такий довгий час наукового опрацювання і видання джерел до епохи Стефана Баторія ця ділянка історії козащини XVI ст. вивчена дуже слабо. Це при тому, що в багатьох працях дослідників XIX—XX ст. проблема козацького жолду епізодично згадувалася досить часто. Тому наша стаття не може уникнути якихось похибок, неточностей і, напевне, ставить більше запитань, ніж дає відповідей, про козацький жолд 1578—1581 рр. Наступні два роки до ліквідації реєстру в 1583 р.— це взагалі прогалина. І те, що за сто років від нотатки польського історика В. Яроша 1903 р. про відсутність будь-якої згадки про козацький жолд за 1582 р. досі не знайдено жодної відомості,— досить промовистий факт. Окрім іншого, він показує також, які великі перспективи є у дослідників цієї проблеми. Майже зовсім не введені у науковий обіг дуже потрібні тут угорські матеріали. Крім того, лише на перший погляд видається, що у скарбових й поборових документах XVI ст. є мало відомостей до політичної історії. Насправді ж вивчення історії запорозького козацтва на їх основі — це дуже захоплювальна й потрібна праця.

¹⁰¹ Леп'явко С. Українське козацтво у міжнародних відносинах (1561—1591).— С. 133.

¹⁰² Стороженко А. Свод данных о Яне Орышовском, запорожском гетмане...— С. 143.